

recenziji ukazujemo na još nekorisćene, sada pristupačne, izvore za tretiranu problematiku, želimo time dati podsticaj novim istraživačima, a ujedno i ukazati na to kako je velik i težak zadatak, koji je prof. Tomasevich uspješno obavio.⁴ S interesom očekujemo drugi i treći tom toga značajnog opusa, kakvog do sada u jugoslavenskoj historiografiji još nema.

Dušan Biber

*BRITISH POLICY TOWARDS WARTIME RESISTANCE
IN YUGOSLAVIA & GREECE* (Edited by Phillis Auty & Richard Clogg), London 1975.

O britanskoj politici prema pokretima otpora i borbi protiv okupatora na teritoriju okupirane Jugoslavije i Grčke, odnosno na Balkanu, nema cjelovitog povijesnog djela, iako u memoarima državnika, političara, diplomata, vojnih lica i agenata ima vrlo zanimljivih i važnih podataka i dokumenata. Jedan od razloga je nedovoljna arhivska građa koja bi mogla pružiti sigurniji temelj za takvo djelo. To se znatno popravilo, kad je 1972. godine arhiv Foreign Officea iz perioda drugoga svjetskog rata bio otvoren istraživanju, tako da se nakon toga moglo pristupiti temeljitijem proučavanju te politike i osvijetliti neke njene aspekte koji su do tada bili manje poznati. Doduše, neki su dokumenti još uvijek tajni, ali čini se da je ipak sada moguće s mnogo više sigurnosti obrađivati tadašnju britansku politiku na Balkanu. To se pokazalo već 1973. godine, kada je Historijski odjel Škole slavenskih i istočnoevropskih studija Sveučilišta u Londonu organizirao konferenciju na koju su bili pozvani neki britanski povjesničari i neki od glavnih predstavnika britanske politike u Jugoslaviji i Grčkoj u razdoblju od 1941. do 1945. godine.

⁴ Budući istraživači svakako će morati detaljno da prouče sada dostupne britanske dokumente i to Foreign Officea generalnu korespondenciju FO 371, privatne kolekcije FO 800, operativne Churchillove spise PREM 3 i njegov privatni ured PREM 4, zapisknike sjednica vojnog kabineta CAB 65 i CAB 66, fond britanske vojne misije br. 37, akreditirane prvo kod Mihailovića, a kasnije Tita; W. O. 202/128-521, fond Directorate of Military Operations and Intelligence, W. O. 106/3204-3212, 3276-3290; Director of Military Operations, W. O. 193/616-621 SOE Middle East; Military Headquarters Papers, Middle East Forces W. O. 201/1565-1628; Allied Forces Headquarters W. O. 204 itd.

Od mikro-filmovanih njemačkih izvora valja spomenuti mikro-filmske publikacije iz National Archives and Records Service, Washington, D. C., T-354, trake 145 i 146 za SS diviziju »Prinz Eugen«, T-175 (Reichsführer SS) trake 577, 579 i 582; T-580 (Berlin Document Center), trake 76, 83 i 84; T-84 (ured za štampu Antikominterne) traka 411; T-77 (OKW), traka 775; T-120 (Auswärtiges Amt) trake 208, 212, 395, 402, 715, 780, 1045, 2961, 3155; T-314 (njemački korpusi), trake 851, 1531, 1545, 1548, 1630; T-315 (njemačke divizije), trake 1243, 1294, 1295, 1296, 1555, 2124-2130, 2237, 2239, 2241-2244, 2265-2271; T-821 (talijanske oružane snage), trake 66, 70, 126, 128, 286-291, 294, 296-298, 300, 302, 347, 355, 399, 400, 403, 404, 410, 448 i 503.

Na toj konferenciji, zapravo znanstvenom skupu, razmatrala se britanska politika na temelju britanskih dokumenata, uglavnom iz arhiva Foreign Officea, i svjedočanstava onih koji su sudjelovali u formiranju te politike i u njenom provođenju u život. Osnovne su crte te politike bile u nadležnosti vlade, ali u tom okviru, koji je bio određen od »viših faktora«, razvijala se u praksi politika i akcija pojedinih ministarstava, vojnih komandi i raznih službi što je utjecalo donekle i na evoluciju vladine politike i na njenu striktniju ili elastičniju primjenu. Stoga je taj skup i privukao pažnju povjesničara i javnosti koja se zanima problemima drugoga svjetskog rata.

Na skupu je bila posebna pažnja posvećena radu tajne službe SOE (Special Operations Executive), koju je osnovao još 1940. sam W. Churchill. Ta se »Uprava za strateške operacije« isprva bavila podzemnom propagandom i sabotazama a kasnije je prešla i na organiziranje napada na stratezijske objekte i na suradnju s »pokretima otpora« u Grčkoj, Albaniji i Jugoslaviji. Na tom je skupu rad SOE svestrano osvijetljen. B. Sweet Escot, koji je radio u štabu SOE, govorio je općenito o postanku, razvoju, politici i akcijama te službe. Važniji referat za nas podnijela je Elisabeth Barker koja je od 1942. do 1945. bila šef balkanskog odjela u PWE (Political Warfare Executive: Uprava za političko ratovanje). Ona je govorila o nekim faktorima koji su utjecali na formiranje britanske politike u Jugoslaviji 1941—1944. Upozorila je da su u tome sudjelovali Foreign Office, SOE, šefovi štabova Srednjeg istoka i Sredozemlja a i Churchill osobno, ali da se ne smije prijeći ni preko uloge F. MacLeana, F. W. D. Deakina, Randolpha Churchilla, BBC-a i PWE-a. Između tih faktora ponekad je dolazilo do neslaganja i gloženja, kaže E. Barker, pa se to moglo osjetiti i u britanskoj politici prema četnicima na čelu s D. Mihailovićem i prema partizanima na čelu s maršalom Titom. Po E. Barker, britanska politika prema Jugoslaviji u toku rata prošla je kroz nekoliko faza. U prvo vrijeme pružala se isključiva podrška D. Mihailoviću, ali savjetovalo mu se također da uspostavi suradnju s partizanima u cilju borbe protiv neprijatelja, računajući s time da bi se partizani mogli, u ime te borbe, podrediti Mihailoviću. Na toj su se liniji Foreign Office i SOE isprva potpuno slagali. U drugoj fazi britanska politika dolazi do zaključka — i to postepeno i vrlo teško — da je potrebno uspostaviti odnose s NOP-om. Na to su je navela sigurna obavještenja o neaktivnosti četnika i njihovoj suradnji s Talijanima i s Nedićem. U Londonu se smatralo da je u trenutačnom interesu borbe protiv neprijatelja potrebno čak i prekinuti odnose s Mihailovićem, ali da dugoročni interesi Velike Britanije na Balkanu to ipak ne dopuštaju, pa se stoga nastojalo utjecati na Mihailovića da vrši sabotaze i uspostavi zajedničku frontu s partizanima. U tom je cilju bio poslat k Mihailoviću S. W. Bailey, koji je provjerio stanje na terenu i došao do zaključka da bi bilo najbolje da se četnici zadrže u Srbiji a partizani u Hrvatskoj. A. Eden se s tim planom nije suglasio. E. Barker kaže da se SOE protivio uspostavljanju veza s partizanima, ali da je Foreign Office ipak, u travnju 1943, podržan u tome od vojnih vrhova, odlučio da se odnosi s NOP-om uspostave i SOE je morao postupati u skladu s tom odlukom. Britanska propaganda preko BBC-a počinje tek sada, ali vrlo suzdržljivo spominjati akcije partizana, koje je prije toga pripisivala četnicima, i Churchill odlučuje da pošalje vojnu misiju k maršalu Titu na čelu s F. MacLeanom.

Zahvaljujući toj misiji britanska je vlada bila uskoro točnije obaviještena o snazi i aktivnosti partizana i sve je više bila sklona misli da prekine s pomaga-

njem četnika. Međutim, Churchill i Eden željeli su sačuvati kralju Petru krunu i zanosili se mišlju da se postigne neki kompromis između njega i maršala Tita. No, kaže dalje E. Barker, kada su bili obaviješteni, i to nepotpuno, o odlukama izglasanim u Jajcu 29. XI 1943. u pogledu zabrane povratka kralju, odgodili su prekid s Mihailovićem. Eden je bio ohrabren u tome, tvrdi E. Barker, također i jednim saopćenjem sovjetskog ambasadora u Londonu da će sovjetska vlada radi formiranja zajedničke fronte protiv neprijatelja podržati sporazum između partizana i četnika. Tako je Foreign Office odlučio da ne prekine s Mihailovićem sve dok se ne utvrdi je li maršal Tito spreman na takav kompromis, odnosno da se sastane s kraljem Petrom.

W. Churchill je, međutim, na osnovi obavještenja koja je primao od MacLeana iz Barija, izmijenio svoj stav i zauzimao se kod Edena da se zahtijeva od kralja Petra da otpusti Mihailovića, kao ministra vojske, prije nego što se učini bilo kakav korak za njegov sastanak s maršalom Titom. Na tome je izbilo neslaganje između Churchilla i Edena koje je odgodilo daljnje korake. U siječnju 1944. Eden je dobio u ruke sažetak svih dokumenata o suradnji Mihailovića s neprijateljem, ali nije ništa poduzeo, dok je Churchill poslao Titu telegram s upitom bi li otpuštanje Mihailovića moglo utrti put uspostavljanju prijateljskih odnosa između njega i kralja. General M. Wilson obavijestio je Churchilla da Vrhovna komanda Sredozemlja smatra kako postoje jaki vojni razlozi da se britanska misija kod Mihailovića povuče, bez obzira na to da li će se vladina politika revidirati ili ne. Churchill se složio s Wilsonom, ali je konačna odluka, na zahtjev Edena, odgođena sve dok se ne vidi kako će Tito odgovoriti na Churchillov upit. Titov odgovor primljen je oko sredine veljače 1944. U njemu se za uspostavljanje suradnje s kraljem postavljaju »teški politički uvjeti«, kao što kaže E. Barker, no Churchill je, unatoč tome, predložio Edenu da se ti uvjeti prihvate i da se britanska misija kod Mihailovića povuče. Eden se nije složio s prihvaćanjem Titovih uvjeta, ali je odobrio prijedlog o povlačenju misije kod Mihailovića i predložio da se od Tita i dalje zahtijeva da pristane na povratak kralja Petra u zemlju.

To je bio početak jedne faze u britanskoj politici koja je dovela do napuštanja Mihailovića i do formiranja vlade I. Šubašića. E. Barker smatra da je Foreign Office popustio u tom pitanju jer je bio »umoran« od svađa jugoslavenskih emigrantskih političara i razočaran u vladu B. Purića, a i Churchill i Eden su svakako htjeli spasiti kralja od njegove neminovne sudbine, jer su se zanosili nadom da bi Velika Britanija posredstvom kralja mogla vršiti neki utjecaj u poslijeratnoj Jugoslaviji.

Viši oficir za vezu kod D. Mihailovića S. W. Bailey prikazao je u svom referatu vrlo živo i s puno podataka držanje četnika i Mihailovića prema okupatoru i prema partizanima i nastojao objasniti razloge takva držanja. Da bi karakterizirao politiku D. Mihailovića, on citira jedan njegov govor održan u veljači 1943. godine. Mihailović je u tom govoru rekao kako je potrebno najprije uništiti unutrašnje neprijatelje, a to su »partizani, Hrvati, muslimani i ustaše«, pa tek nakon toga povesti borbu protiv okupatora, i da ga saveznici ne mogu nipošto odvratiti od suradnje s Talijanima, preko kojih dolazi do oružja. Bailey je iznio upute koje je primao i izvještaje i prijedloge koje je slao vladi, što podiže vrijednost njegova svjedočenja. On je zaključio da je upravo odlučna i nekompromisna borba partizana protiv okupatora utjecala na britansku vladu da izmijeni svoju prvotnu politiku u Jugoslaviji.

Prof. F. W. Deakin, koji je bio prvi britanski oficir za vezu u Vrhovnom štabu kod maršala Tita, u svom se referatu kritički osvrnuo na »mit o savezničkom iskrcavanju na Balkanu« s posebnim obzirom na Jugoslaviju. On kaže da se saveznička i posebno britanska politika nakon ulaska Italije u rat 1940. sastojala u tome da se Italija izbací što prije iz stroja a nakon sloma Jugoslavije i Grčke računalo se u tome i na pomoć »pokreta otpora« u Jugoslaviji i Grčkoj, u Jugoslaviji najprije četnika a zatim partizana. Churchill se zanosio mišlju o stvaranju mostobrana u Dalmaciji i okupaciji Dodekaneza, ali britanska vlada, tvrdi Deakin, nije nikad planirala invaziju Balkana već samo ograničene operacije u Draču i Dodekanezu jer je smatrala da je Balkan zbog konfiguracije tla nepodesan za veće ofenzivne operacije. Šefovi štaba su, međutim, u studenom 1943. bili protiv Churchillovog prijedloga o stvaranju mostobrana u Dalmaciji. Između Roosevelta i Churchilla zaista je postojalo neslaganje u pogledu »Overlorda« i operacija na Sredozemlju, ali na konferenciji koju su održali sa šefovima štaba u Kairu neslaganja su otklonjena i postignut je sporazum o zajedničkoj strategiji na Mediteranu koja se, što se tiče Balkana, svela na pomaganje partizana oružjem i na operacije komandosa. Doduše, Churchill je na konferenciji u Teheranu u razgovoru sa Staljinom načeo pitanje, koje mu je prije toga bio postavio Roosevelt, o mogućnosti prodora na Dunav preko Jadrana umjesto iskrcavanja u južnoj Francuskoj, ali nije poznato kako je Staljin na to reagirao. Deakin zaključuje da je svaki napad preko Jadrana bio zamišljen samo kao nastavak operacija u Italiji i da nikada nije bilo riječi o većim operacijama na Balkanu, što tvrdi i britanska historiografija. No, Deakin dodaje da je Hitler doista vjerovao, kao što je vjerovao i njemački generalštab, da predstoji invazija Balkana, a maršal Tito da je, pod utjecajem dogovora Churchill-Staljin o »fifty-fifty«, navodno, mislio da bi savezničko iskrcavanje na obalama Jadrana imalo biti prvi korak u politici zasnovanoj na tom dogovoru.

Daljnji referati: C. M. Woodhousea (Ljeto 1943: kritični mjeseci), E. G. W. Myersa (Delegacija Andarte u Kairu: kolovoz 1943), R. Clogga (»Biseri za svinju«: dokumenti FO, SOE i grčki pokret otpora) odnose se isključivo na Grčku.

U drugom dijelu knjige objavljena je diskusija s konferencije koja je bila temeljita i osvjetlila je neke podatke i aspekte koji nisu bili dovoljno uočeni u referatima. G. Taylor je bacio novo svjetlo na evoluciju gledišta SOE u politici prema D. Mihailoviću i partizanima u periodu od studenog 1942. do kraja 1943, čime je upotpunio referat E. Barker. Rekao je da je SOE već u studenom 1942. bio svjestan da glavna briga Mihailovića nije u borbi protiv neprijatelja već borba za vlast u poslijeratnoj Jugoslaviji i da je smatrao kako četnici nisu od koristi u ratu, ali da se taj pokret može iskoristiti u britanskoj politici nakon rata. Četnici su bili interesantni za SOE samo u Srbiji. SOE nije bio zabrinut zbog suradnje četnika s neprijateljem i predlagao je vladi da im se pruža pomoć radi poslijeratne politike u Jugoslaviji. Takav je stav imao za posljedicu prijedlog da se Jugoslavija podijeli na dvije zone, jednu u kojoj bi se pomagali četnici (Srbija) i ostali teritorij gdje bi se pomagali partizani. No, kad je SOE slao Baileya kod Mihailovića, on nije bio za to da se preko BBC-a ohrabruju partizani, s kojima nisu još bili uspostavljeni odnosi, jer se bojao da će se time otuđiti Mihailović a čekao je također i do kakvih će rezultata dovesti prvi kontakti s partizanima. Međutim, u Londonu su i dalje širili mit o Mihailoviću i bili protiv davanja svake pomoći partizanima. Takva je situacija trajala sve do 1943. kada je britanska vlada, nakon kapitulacije

Italije, postala zainteresirana za jačanje borbe protiv neprijatelja na Balkanu. MacLean je u svojoj diskusiji ustvrdio da je SOE, još prije nego što je bio Bailey poslan kod Mihailovića, bio obaviješten da jedino partizani vode borbu protiv neprijatelja, što je potvrdila i E. Barker, koja je objasnila da je i daljnje pomaganje četnika bilo u skladu s vladinim direktivama. Taylor je ustvrdio da je 1942. jedino War Office bio točno informiran o jugoslavenskom otporu, ali da u to vrijeme on nije bio strateški zainteresiran za partizane. U diskusiji se raspravljalo također i o politici »fifth-fifty« i o prijedlogu o podjeli Jugoslavije na zone.

Zaključnu riječ imao je prof. Hugh Seton-Watson. On se kritički osvrnuo na britansku politiku u Jugoslaviji i Grčkoj u toku drugoga svjetskog rata i na neke tvrdnje i dileme koje su bile iznesene u referatima i u diskusiji.

Referati i diskusija s toga skupa imaju znatan znanstveni interes za povijest drugoga svjetskog rata na Balkanu, posebno u Jugoslaviji i Grčkoj. Iz njih se dobiva jasniji, dokumentirani uvid u motive i evoluciju britanske politike prema jugoslavenskoj i grčkoj borbi protiv okupatora, tako da se može bolje sagledati međunarodni okvir u kojem se ona razvijala. Podnijeti referati nose pečat autentičnog svjedočanstva i temelje se, povrh toga, na do sada manje poznatim ili nepoznatim dokumentima, te predstavljaju koristan doprinos povijesti politike ne samo Velike Britanije nego i Jugoslavije i Grčke u drugome svjetskom ratu.

Dragovan Šepić

*ELISABETH BARKER, British Policy in South-East Europe
in the Second World War, London 1976.*

Knjiga Elisabeth Barker o britanskoj politici u jugoistočnoj Evropi u drugom svjetskom ratu nedavno je izišla iz tiska. Kao posljednja o toj tematici u bogatoj britanskoj memoarskoj i povijesnoj literaturi ima, dakako, neke prednosti, jer donosi mnogo nova, do sada nepoznata ili manje poznata. E. Barker je, naime, bila u povoljnom položaju jer je radila na svojoj knjizi, nakon što je arhiv Foreign Officea postao pristupačan znanstvenom istraživanju, tako da je mogla doći do dokumenata koji su sve do nedavna bili ovijeni velom tajne. Stoga je mogla sadržajno pružiti mnogo više od ostalih autora koji su obrađivali tu problematiku. Osim toga, ona je prišla proučavanju britanske politike u tom dijelu Evrope kao nerazdvojnog, cjelovitom problemu, a ne, kao što je često bilo, problemu ograničenom na pojedine balkanske ili srednjoevropske zemlje. E. Barker se, doduše, u predgovoru ograđuje od toga da bi to bila cjelovita povijest i ističe kako je nastojala samo dati građu i podatke za razumijevanje politike britanske vlade na Balkanu i u Srednjoj Evropi u drugom svjetskom ratu, ali to treba ipak shvatiti kao odraz njene skromnosti i autokritičnosti, jer ni u jednom do sada objavljenom djelu nije ta problematika tako cjelovito izložena. Moglo bi se jedino primijetiti — na što i sama upozorava — da je proporcionalno nešto više stranica posvećeno Albaniji, Bugarskoj, Rumunjskoj